

Блаж Андољшек (Словенија)
Одделение за етнологија и културна антропологија
Филозофски факултет
Универзитет во Љубљана
е-пошта: bandoljsek@gmail.com

ЗЕМЈАТА СЕ ТРЕСЕШЕ ЦЕЛА НОЌ СЕЌАВАЊА И ПРИКАЗНИ НА СКОПЈАНИ ЗА КАТАСТРОФАЛНИОТ ЗЕМЈОТРЕС ВО 1963 ГОДИНА

Апстракт: На 26 јули 1963 година се случи силен земјотрес, кој уништи околу 80 проценти од градот. Повеќе од 1 070 луѓе ги загубија животите. Сеќавањата на луѓето што го преживеаја земјотресот сè уште се многу живи. И покрај огромната штета што ја направи земјотресот, тој исто така ја поттикна солидарноста на светот. Донации и помош пристигнувале од многу држави. Во текстот ќе се фокусирам на животните приказни и сеќавања за периодот пред, за време и по земјотресот. Денеска сè уште постојат потсетници што посочуваат на тешкиот период, како што е застанатиот часовник на старата железничка станица.

Клучни зборови: антропологија на катастрофите, животни приказни, земјотрес.

Вовед

Текстот се базира на литература и интервјуа што ги направив за време на мојот престој во рамките на студентската размена од програмата Еразмус на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, на Институтот за етнологија и антропологија во Скопје. Мојот прв престој траеше пет месеци во 2018 година, а вториот се случи една година подоцна, во 2019 година. Планирав да се вратам на неколку месеци во 2020 година, но започна пандемијата со КОВИД 19, па не успеав да ги остварам сите цели во врска со теренското истражување. Сепак, во периодот кога живеам во Скопје, разговарам со многу луѓе што го преживеале големиот земјотрес од 1963 година.

Мојот прв контакт со темата беше пролетта 2018 година додека пиев кафе кај мојот пријател. Ја запознав неговата баба со која разговарав за нејзиниот живот и за историјата на Македонија, кога таа го спомна земјотресот. Тоа веднаш го привлече моето внимание и така го започнав моето истражување. Другите соговорници ги наоѓав најчесто на фејсбук-групата „Стари скопјани“ и со голема помош на Urban

Living Lab – SkULL, за што сакам да изразам благодарност до Лидија Кекеновска Павиќ и до Институтот за етнологија и антропологија каде што секогаш наоѓав помош и насоки за мојата магистерска теза.

Македонија како „земјотресно подрачје“

Земјотресите се едни од „најстрашните и најфасцинантните природни феномени што се случуваат на Земјата (...). Тие се доволно моќни за да уништат цивилизации и да ги претворат градовите во места на духови“ (Timovska 2011: 2). Земјотресите се „резултат на моменталното ослободување на енергија во Земјината кора што создава сеизмички бранови“ (Timovska 2011: 3). Македонија е лоцирана „во Медитеранскиот Сеизмички Појас (...) и, како што наведуваат многу автори (e.g. Montessus de Ballore, Sieberg, Gutenberg, Richter, итн.), таа се наоѓа во зона со висока сеизмичка активност“ (Petrovski 2004: 1). Дури и во минатото, подрачјето на Вардар се сметало како „регион каде што често се случуваат земјотреси“ (Petrovski 2004: 2). Сепак, „постои некомплетна документација за овој феномен сè до 1905 година кога бил формиран Сеизмичкиот институт во Белград“ (Petrovski 2004: 1–2). Во 1950 година била објавена „првата сеизмолошка мапа на Југославија“, која го вклучува „интензитетот на проучуваните земјотреси во периодот од 360 година од н. е. до 1950 година“ (Petrovski 2004: 2). Мапата била „користена како мапа за сеизмичко зонирање на Југославија со Привремен законик за асеизмички дизајн на згради од 1964 година (...) по лекцијата од скопскиот земјотрес во 1963 година“ (Petrovski 2004: 2).

Земјотресот од 1963 година не бил првиот разорен земјотрес во Скопје. Реонот на Скупи во 518 година бил комплетно уништен од земјотрес. Потоа градот бил повторно изграден, но уште една катастрофа се случила во 1555 година. Градот бил повторно уништен (Јаневски 1970: 247).

Третиот земјотрес се случил на 26 јули 1963 година во 5 часот и 17 минути додека најголемиот дел од жителите спиеле. Земјотресот траел 10 секунди, и имало многу афтершокови. Земјотресот „уништил 16 000 домови и оштетил уште 30 000, усмртил 1 070 луѓе, а уште 3 300 биле повредени и околу 200 000 останале без своите домови“ (Kritikos 2019: 12). Околу 80 проценти од градот биле уништени (Sinadinovski, McCue 2013: 1). Во тој период во Скопје имало 8 102 станова (Јовановски 2014: 2). Земјотресот бил плиток со магнитуда $M = 6,1$ по Рихтеровата скала „со интензитет од IX (Меркалиева скала). (...) Материјалната штета била проценета на околу билион американски долари“ (Sinadinovski, McCue 2013: 3). Поголемиот дел од Република Македонија со околу 25 700 km^2 „беше потресен со интензитет меѓу V и IX степен според Меркалиевата скала“ (Sinadinovski, McCue 2013: 3).

Луѓето со кои разговарав главно зборуваа за тоа како земјотресот ги обележал нивните животи, па може да се каже дека тие ми ги раскажуваа своите животни приказни. Животната приказна „едноставно подразбира приказна на личноста за сопствениот живот или за она за кое личноста смета дека е значајно за нејзиниот живот. Според тоа, станува збор за лична нарација, приказна за личното

искуство, и како што произлегува од разговорот, нејзиниот онтолошки статус е изговорениот збор“ (Titon 1980: 276). Земјотресот е катастрофа што „е настан, а катастрофата е јазик. Според надворешните ефекти, некои катастрофи се кратки и акутни, додека други се долготрајни и хронични“ (Stein 2002: 157). Антропологот Стејн вели дека, кога слушаме приказни за катастрофи, тоа значи дека треба „да ги слушаме луѓето на кои се обидуваме да им помогнеме повеќе отколку што ги слушаме нашите теории и методи“ (Stein 2002: 159). Треба да се запрашаме себеси како е да се биде во нивна кожа (Stein 2002: 159). Регина Бендикс вели дека „личните нарации се (...) основниот начин што му е на располагање на поединецот за тој да може да направи ред од хаосот“ (Bendix 1990: 333). Приказните за земјотресите „со голема јасност ја покажуваат врската помеѓу настанот, личното искуство и структурирањето на ова искуство на значаен начин“ (Bendix 1990: 333). Моите соговорници повеќе или помалку ги следеа истите секвенци: пред, за време и по земјотресот. Интервјуата беа полуструктурирани, така што соговорниците главно зборуваа самите, по свој избор. Би сакал да претставам дел од нивните приказни следејќи ги споменатите секвенци.

Пред земјотресот

Господин Бранислав се сеќава на вечерта пред земјотресот:

„Беше поа поила ноќ. Јас бев со моите пријатели. Бевме кај еден пријател, ивечме и слушавме музика на грамофон. Сијев кај него. Неговото семејство веќе сијеше, беше околу 2 часоци науиро кога засјав и јас. Се разбудив во болница. Кога се случи земјотресот, почувствував дека нешто се јресе. Го зедев кебето и се јокрив јреку главата. Се чувствував како да не можам да мрднам јоради една табла што ми јадна на ногата. Всушност кебето ме сијаси да не се задушам од јравот (...) Во јаа несреќа мојот пријател јочина, мајка му и сестра му сијо јаа. По некое време ојидов во Зеница на рехабилитација. По два месеци се случи уште еден земјотрес во Сараево. Седев на балкониот кога јочне да јресе. Бев сијлашен.“

Господин Сотир бил буден рано утрото и се подготвувал да оди на работа.

„Беше лејо, 26 јули. Се сјремав за работја. Бев во кујната, јравев јојадок, и одеднаш се јочна да се јресе и беше многу силно (...). Појоа имаше многу афјеришокови. Се што беше на шјоретојот јадна долу. Мојот јатајко, кој сијо јаа се сјремаше за работја, беше во дневната соба. Додека си ги врзуваше чевлиите, се случи земјотресот. Инстинктивно се симна јо скалиите, а јас му кажав 'враќи се назад'. Не можев да одам во дневната соба. Таму имаше радио и кауч, а радиото јадна меѓу враќајата и каучот, ја јаа не можев да ја ојворам враќајата. Мојот гедо имаше 90 и кусур јодини. Тајко ми јо зеде и јо однесе надвор. Мајка ми,

сестра ми и браќи ми беа во сјалнаџа. Некако не се џлашев. Сџтте излегоа џо џижами освен јас шџо бев облечен бидејќи се сџремав за рабоџа.“

Госпоѓа Снежана, која за жал почина оваа година, била дете и ми кажуваше дека вечерта пред земјотресот тие слушале како викаат животните од Зоолошката градина. Биле вознемирени цела ноќ.

„Мислам дека многу луѓе џреживеаја бидејќи не можеа да сџијаџи и беа будни. Сџ ушџте се сеќавам на џтте звуци. (...) Живеевме во ценџароџи на зрадоџи во ззрада. Нашиоџи сџан беше на девешџи каџи. Врашџиџе беа блокирани џоради џаднаџи шкаф. Добро беше шџо беа блокирани врашџиџе бидејќи инаку можеби ќе умревме на скалиџе. Архџиекџи на нашиџа ззрада беше еден човек шџо истџо џака наџрави џроекџи за ззрадаџа на Синдикаџиоџи. Тој беше обвинеџи дека џоџрошил многу маџеријал за ззрадаџа. Иронично, џтте ззради во моеџо соседсџтво беа единасџвениџе шџо не џаднаа од земјоџресоџи.“

Еден маж што живеел во близина на железничката станица ми кажуваше дека во тој период имал многу гости дома. Тие биле:

„Од Србија и Бузарија, и се сеќавам дека куќаџа беше џолна со луѓе. Јас сџиев со баба ми на џриземјџо. Се сеќавам на џрвиоџи џаџи кога се сџиресе. Многу се џиресеше (...) Знам дека ме џодиџна од креветџиоџи. Кога дојде афџиџершокоџи, ние бевме на врашџаџа, но не можевме да ја оџвориме. Ги слушав соседџиџе шџо џоминуваа низ двороџи и зборуваа дека зрадоџи бил наџаднаџи со аџомска бомба и дека се случува војна. Не знаевме дека џоа е земјоџрес. (...) Кога дојдовме до улицаџа, веќе се случи џреџиџиоџи афџиџершок. Оеднаш, бидејќи живеев џред железничкаџа сџаница, се џојави золем облак шџо џомина низ улицаџа. Тоа беше облак од џрав. (...) Најмногу се сеќавам на едно момче шџо се качи на џокривоџи на еден мерцедес и викна 'луѓе, ајде да се орзанизираме и да џочнеме да коџаме џод урнаџиниџе да бараме луѓе'. Тоа беше можеби 15 минуџи џо земјоџресоџи.“

Госпоѓа Јелица, која за жал почина пред две години, се сеќаваше дека се преселиле во куќа во Хиподром кратко пред земјотресот:

„Се разбудив рано џоа уџиро. Децаџа... Снешка беше ушџте мала, имаше 2 зодини. Зоре имаше 4 зодини и Ленче беше наџсџара. Сџиевме во сјалнаџа кога се разбудија керкиџе. Му реков на маж ми дека е ушџте рано и дека ќе џробам да џосџијам ушџте малку. Тој џребаше да сџане и да се сџрема за на рабоџа. (...) Керкиџе оџигоа во кујнаџа, и џогаш еднаџа се врашџи и ми рече дека сака да јаде леб. Ё реков: 'Зошџо сакаш да јадеш леб? Рано е, 5 часоџи на уџиро'. И џогаш оеднаш ексџлодира. Сџ џочна да се џресе.“

Следната приказна ја добив од еден човек што контактираше со мене откако напишав во фејсбук-групата „Стари скопјани“ дека барам луѓе што би сакале да

зборуваат за земјотресот. Тој ми прати писмо од господин Драган. Бил дете во тој период и одел кон железничката станица бидејќи со семејството сакале да одат на одмор во Струга.

„Кога излеговме од куќата, беше пет часот и десет минути. Бев возбуден. Тајко ми го носеше куферот, и во моментот кога зачекори на скалиите, куферот се распадна. Не знам дали тоа беше коинциденција или некоја сила што не стана бидејќи не отидовме на железничката станица. Кога погледнав кон Домот на армијата беше пет часот и петнаесет минути, две минути до катстрофата. Одевме брзо за да го фатиме возот и одеднаш слушнавме пресокводалечината што се приближувае кон нас.“

За време на земјотресот

За самиот земјотрес соговорниците зборуваа со емоции опишувајќи колку било тешко. Овој вид трауматични настани: „се случува кога ќе се појави ужасен настан и кога се активираат механизмите за опасност што на ниеден начин не можат да го спречат или да го ублажат настанот. Како резултат на тоа, сè што се случува во телото, а чија цел е да му помогне на човекот да избега, да даде отпор или да интервенира во хоророт не може да им служи на целите“ (Phillips 2017: 23). Многумина од соговорниците зборуваа за ужасните звуци за време на земјотресот.

Госпоѓа Снежана вели дека:

„Секој скопски земјотрес има специфичен ужасен звук. Тоа е како да рика подземјето. Сè уште живо се сеќавам на тој звук.“

И сеќавањата на господин Драган се сè уште многу живи за случувањата за време на земјотресот.

„Земјата се пресееше, нозете почнаа да ми се движат, и сè почна да паѓа околу мене. Не знаев што се случува. Некои жени викаа: 'Синко, лежни долу, има земјотрес!' Прав лежише околу мене, и не можев да видам што се случува. Прејлашен го слушнав татко ми како ме вика: 'Драганче, Драганче, каде си?' Му викнав: 'Тато, тато', целосно слеј од правот наоколу. Земјата сè уште се пресееше. Се исправив, но веднаш паднав. Не беше можно да се стоем мирно. Одеднаш почна да се смирува, и јас почнав да ги барам родителите. Правот беше како магла, и беше невозможно да видиш нешто. Одеднаш некој ми ја грабна раката. Тоа беше татко ми, и тогаш почнав да ил чам. Во истиот момент ја видов мајка ми. Бегахме зад собранието. Таму имаше една мала чуварница, и внатре имаше полицаец. Тој викаше: 'Бегајте, ова е војна, Југославија е најопасна'. Почна пак да се пресе, и ние паднавме на земја. Зградите паѓаа, шути паѓаа наоколу, и имаше многу прав. Тогаш почна да се смирува, и се исправивме. И денеска го преживувам тој страв.“

Госпоѓа Милица се сеќава на моментот кога сè почнало да се тресе.

„Лустџерој лејаше на ситџе ситрани. Одеднаш ситанав. Мојој маж не можеше да ситане. Му реков: 'Ситани, бегај и земи џи децајта'. Ојидов зад врајтајта шито јочна да шреска кон децајта. Зад врајтајта имаше оџак во ситалнајта. Падна оџакој, но за среќа кон ходникој. Коѓа џи зедев децајта, јочнаа да џаѓаајт шули. Децајта џлачеа. Ако беа шука, оџакој ќе џаднеше врз нив и ќе џи зашрујаше, ушитџе беа мали. Мажој ми се чудеше шито е ова: 'Дали се ова шенкови?' Јас реков: 'Ситани, земјошрес е'. Тој ушитџе не можеше да ситои бидејќи сѐ се шресеше. Ленче, најситарајта ќерка ситеше. Мажој ми ја зеде, и излеговме надвор. Гледавме кај куќитџе на соседитџе, и сѐ беше во чаѓ. Јас реков: 'О боже, има јожар', но штоа не беше јожар, шуку шрав од џаднашитџе зѓради. Една соседџка беше надвор и јочна да шрча кон куќајта за да џо викне синој. Тој беше војник и не беше дома штој ден. Жената џадна, сѐ се шресеше. Поштоа шогледнав кон дружитџе соседи. Ги ситасуваа децајта шреку шрозорец. Блиску до нивнајта врајта џадна бојлер, џа не можеа да излезат низ врајтајта. Ситџе шрескаа: 'О боже, шито е ова? Земјошрес!'.“

По земјотресот

Повеќето од соговорниците зборуваа дека луѓето во овој период биле солидарни меѓу себе, но исто така зборуваа и за солидарноста од целиот свет. Помош пристигнувала од целиот свет. Од друга страна, соговорниците зборуваа за тешките последици на оваа катастрофа.

Господин Сотир вели дека не се плашел за време на земјотресот, но кога одел кон центарот на градот за да им помага на другите, се исплашил кога ја видел реалноста.

„Коѓа џи видов ситаритџе куќи целосно срушени, сфатив шито всушност ш се случи. Во штој момент ш ја видов реалностџа на земјошресот (...). Правој на автомобилитџе беше околу 10 сантитметри. Брзо се орѓанизиравме. Ние младитџе орѓанизиравме бриѓади за јомош. Го чиситевме жрадој, јомаѓавме во библиотеќитџе да се ситасат книгитџе и во аитџекитџе за лековитџе. Ишито шака се орѓанизиравме и во култџурна смисла. Орѓанизиравме настџани за да се јочувситвуваме како да сме сѐ ушитџе дел од цивилизацијата. Орѓанизиравме најшревари во шење и иѓрање, шака шито живошитој беше шоднослив. Сѐ се базираше на шритџаителситво, јомош и солидарносџ. (...) Во штоа време жрадој беше мал, не беше голем како шито е денеска. Речиси ситџе се шознававме.“

Ситије генерацији беа заедно, но по земјопресотој ушито посилно се поврзавме. Не беше сè така црно. Игравме оро, имавме претстави.

Господин Драган напиша дека не можел да ги заборава сцените по земјотресот.

„Луѓето беа пољузли. Од мојата лева страна имаше срушена куќа, и една стара жена стоеше таму со земја во рацете и плачејќи: 'моето внуче беше во куќата, ве молам помогнете ми'. Една друга постара жена ми даде лимонада. 'Пуј синко за да не се плашиш повеќе.' Ја испив лимонадата, но бев уште поисплашен. Погледнав наоколу и ја видов старата железничка станица уништена. Луѓето почнаа да зборуваат дека банката, поштамата, Домот на армијата биле исто така уништени. Ги слушав и не можев да верувам дека моето Скопје исчезна за само неколку секунди. Почнав да плачам. Го погледнав татко ми и ми изгледаше смирен. Отиде да провери дали се добри неговите браќа и сестри. (...) Кога се вративме дома, нашите соседи викаа: 'Живи сите! Ние помисливме дека железничката станица се срушила врз вас'. Ако не се скривевме мојот куфер, немаше да ги жукам мајка ми и татко ми и немаше да можам да ги зледам ѕвездите така ноќ. Земјата сè уште се пресече цела ноќ.“

Семејството на госпоѓа Јелица од Хиподром не знаело колку многу згради се уништени.

„Славко го зеде велосипедот за да отиде до центарот на градој и да пријави дека нашиот оцак се сруши. Само што ја изградивме куќата. (...) Браќа ми му рече: 'Каде одиш?', а маж ми му одговори: 'Одам во градој да пријавам дека оцакот се сруши и дека на куќата има пукањини'. Браќа ми рече: 'Што ти е тебе, каде ќе одиш?! Домот на армијата е срушен, железничката станица, целиот град е уништен. Седи дома'. (...) Беше заситишувачки. Отидовме на ливадата каде што се собраа нашите соседи. Каде ќе сиеме? Поставивме кревети на терасата под праската. (...) Околу авиопајот беше ужасно, луѓето одеа по џижи, некои беа крвави, некои беа голи. Неколку дена подоцна сè уште постојано пресече. Цел август сиевме надвор кај браќа ми. Во секојдневје се вративме, кога децата мораа да се вратат во школо.“

Некои го опишуваат Скопје како воена зона:

„Скопје изгледаше како да е во војна. Беше темно на улиците, имаше урнајини, беше како пустина - никој немаше наоколу. Само полицајците се грижеа за мртвиот град. Ова е Скопје денес - европска Хирошима. Хирошима во мир. И денес беше празно. На балконите ованале цвеќињата. Немаше кој да ги полева. На влезовите од зградите имаше ливчиња хартија. На некои од нив пишуваше: 'Мамо, јас сум жив. Јас сум во Тафталиџе, шатор број 12'. На друго ливче пишуваше: 'Перо,

Никола! Сиѝе сме во шайѝори околу ѝаркоѝ, блиску до сѝоменикоѝ на Гоце Делчев. Не влеѝуваѝе во куќаѝа“ (Наумовска и Шойѝов 2014: 53).

Госпоѓа Снежана се сеќава дека се појавиле стаорци насекаде по земјотресот.

„Ние живеевме на девейѝѝи каѝ, и се сеќавам дека мајка ми се ѝлашеше од сѝаорци. Коѝа ѝочна земјоѝресотѝ, сиѝе сѝаорци ѝочнаа да ѝрчааѝ наѝоре. Сѝаорциѝе беа насекаде, мноѝу сѝаорци.“

Скопје денес

По земјотресот започнала изградбата на Скопје. Вообичаено постои правило дека по земјотрес „зградите за брза помош, инфраструктурните објекти и станбените објекти се градат најбрзо. Здравствените, образовните и административните објекти се градат во некој среден временски период. За повеќенаменските и културните објекти е потребно подолго време за да се изградат“ (Al-Nammari, Lindell 2009: 472). „Најмал трошок има за станбените објекти, објектите за брза помош и инфраструктурните објекти. Некоја средна сума трошок е потребна за административните, културните, образовните и здравствените објекти. Најголем трошок подразбираат повеќенаменските објекти“ (Al-Nammari, Lindell 2009: 472). За повторна изградба на градот биле ангажирани многу архитекти од Југославија, но и од целиот свет. Зборовите на Тито: „Скопје доживеа невидена катастрофа, но Скопје повторно ќе го изградиме со помошта на целата наша заедница, тоа ќе стане гордост и симбол на братството и единството на југословенската и светската солидарност“ официјално го „започнаа реконструктивниот процес“ (Tolic 2019: 40). Овие зборови може да ги видиме и денеска „на старата скопска железничка станица, зградата што стана симбол на уништувањето и која денеска е претворена во музеј на градот“ (Tolic 2019: 40).

На старата железничка станица во Скопје стои часовникот што „застанал точно на 5:17 часот на 26 јули 1963 година“ (Kritikos 2019: 11). Ваквото замрзнато време честопати служи за обележување на катастрофите (Kritikos 2019: 11). Критикос вели дека „дури и овој расипан часовник е точен двапати во денот, и тој добива подлабоко значење; на секои дванаесет часа потсетува за моментот кога часовникот престанал да работи, и овој момент е реален исто колку што се реални другите моменти од одреден ден“ (Kritikos 2019: 11-13). Од друга страна покажува дека „часовникот е оставен така, спротивставувајќи ја состојбата во која тој се наоѓа со остатокот од градот што продолжил да живее“ (Kritikos 2019: 12-13). Часовникот е исто така потсетник за „манifestацијата на меѓународната солидарност, еден момент од историјата што е важен не само за граѓаните на Скопје туку и за светот“ (Kritikos 2019: 12-13).

На ова место сакам да ги подвлечам зборовите на повеќето од моите соговорници: „Да не се повтори никогаш“.

Литература

- Јаневски, Славко ур. 1970. *Скопје*. Београд: Младост.
- Јовановски, Милорад, 2014 „Скопскиот земјотрес од 1963 година, Пресвртница во филозофијата за градење и наука за иднината“. Скопје: Универзитет Св. Кирил и Методиј, Градежен факултет Скопје.
- Наумовска, Сенка и Иван Шопов, 2014 „50 години од земјотресот во Скопје: Скопје – античко или модерно. Скопје: Темплум.
- Al-Nammari, Fatima, Lindell, Michael K. 2009. „Earthquake recovery of historic buildings: Exploring costs and time needs“. *Disasters* 33 (3), 457–481.
- Bendix, Regina 1990. „Reflections on Earthquake Narratives“. *Western Folklore* 49 (4), 331–347.
- Kritikos, Christos-Georgios 2019. „The days after: Skopje’s first steps towards reconstruction“. *The Future as a Project*. Hellenic Institute of Architecture.
- Petrovski, T. Jakim 2004. „Damaging Effects of July 26, 1963“. *MESF Cyber Journal of Geoscience* (2).
- Phillips, Elizabeth 2017. „Narrating Catastrophe, Cultivating Hope: Apocalyptic Practices and Theological Virtue“. *Studies in Christian Ethics* 31 (1), 17–33.
- Sinadinovski, C., McCue, K. F. 2013. „50 years since the Skopje 1963 Earthquake: Implications for Australian building standards“. *Australian Earthquake Engineering Society 2013 Conference*. Hobart Tasmania.
- Stein, F. Howard 2002. „Toward an Applied Anthropology of Disaster: Learning from Disasters – Experience, Method and Theory“. *Illness Crisis & Loss* 10 (2), 154–163.
- Timovska, Maja 2011. „Using knowledge to save lives in case of earthquake“. *Technology, informatics and education for learning and knowledge society*. 6th International Symposium. Technical Faculty Čačak.
- Titon, Jeff Todd 1980. „The Life Story“. *The Journal of American Folklore* 93 (369), 276–292.
- Tolic, Ines 2019. „The Protagonists of Skopje’s Reconstruction“. *The Future as a Project*. Hellenic Institute of Architecture.